

STRANDVIK I GUSTAVSBERG

KULTURHISTORISK BYGGNAD SINVENTERING INFÖR DETALJPLANLÄGGNING

KULTURAVDELNINGEN
GENOM KOMMUNANTIKVARIE LINNEA SKOG

VÄRMDÖ KOMMUN

2011-11-11

Bakgrund

Området kring Strandvik är aktuellt för detaljplaneläggning. Ramavtal har upprättats mellan Värmdö kommun och markägaren JM om uppförande av 65 lägenheter anpassade för seniorboende.

Kommunen har ett intresse av att allmänhetens tillgång till strandområdet säkras i kommande detaljplan. Kommunen vill också ge möjlighet till utveckling av områdets karaktär av samlingsplats med utescen för kulturella och sociala aktiviteter.

Syfte

Syftet med utredningen är att identifiera och beskriva de kulturhistoriska värden som finns inom området kring Strandvik. Redovisning av områdets kulturhistoriska värden är ett av de underlag som ska finnas inför planprocessen då området är en utpekad miljö i kommunens kulturmiljöprogram. Området är också utpekad som riksintresse för kulturmiljövården.

Utredningen redovisar miljöns kulturhistoriska värden samt klassificerar de enskilda byggnaderna enligt en tregradig skala med hänsyn till deras kulturhistoriska värde.

Områdets avgränsning

Utredningen gäller det område (se bild nedan) som ligger på norra sidan av Farstavikens inre del i Gustavsberg, med fastighet Östra ekedal 1:117 som avgränsning i väster, Gamla skärgårdsvägen i norr, Farstaviken i söder och Östra ekedal 1:49 i öster. Utredningen gör en mindre avstickare norr om Gamla skärgårdsvägen för att inkludera det norra franska bygget. Det norra franska bygget är skyddat i detaljplan vilket gör att huset inte kommer inkluderas i detaljplanen för Strandvik.

Områdets historia i korthet

Gustavsbergs porslinsfabrik grundlades 1825 på de marker som en gång tillhört Farsta gård. På platsen där fabriken ligger låg vid 1800-talets början ett mindre tegelbruk. Tegeltillverkningen hade sitt ursprung i det godstegelbruk som Farsta hade drivit sedan gården blivit säteri vid 1600-talets mitt. Såväl fabrik som samhälle började byggas ut i snabb takt under senare delen av 1800-talet och vid sekelskiftet 1900 var porslinsfabriken en av landets största industrier.

Under patron Odelbergs tid byggdes Gustavsberg upp till ett noggrant organiserat brukssamhälle när det gäller såväl bostads- och fabriksbebyggelse som arbets- och socialt liv. Husen vid Grindstugatan, Värmdövägen och

Det tidiga 1870-talet präglas av gynnsam konjunktur och industrialismens stora genombrott. Omsättningen på fabriken fördubblades under åren 1870-74 och detta ställde krav på mer arbetskraft och därmed också fler bostäder. Wilhelm Odelbergs första uppdrag som ny disponent var att börja bygga fler bostäder vilket sedan fortsatte under resten av hans tid vid fabriken. Bebyggelsen från den här perioden är idag den äldsta kärnan i Gustavsberg.

Gustavsberg pekades ut som riksintresse för kulturmiljövården under 1980-talet med följande beskrivning: *Brukssamhälle med obruten industriell verksamhet alltsedan 1600-talet och det samhälle detta skapat, framför allt präglad av 1800-talets patriarkaliska industrisamhälle och 1900-talets industri med anknytning till folkhemstanken och Kooperationen KF.*

Byggnader och anläggningar som visar de olika tidsskikten i brukssamhällets utveckling. Industribyggnader för olika ändamål, där industriprocessens alla led kan följas samt kontorsbyggnader och andra anläggningar för produktionen. Offentliga byggnader samt bostäder av olika typ och för skilda sociala grupper. Planering av utbyggnadsområden från 1930, 40- och 50-talen där denna bygger vidare på den gamla brukskaraktären. I området ingår även: Sommarnöjesmiljö med sommarvillor från 1870- och 1880-talen vid Farstasundet väster om Gustavsbergs samhälle, som i sin utformning speglar tidens arkitekturströmningar,

bl.a. den fornnordiska inspirationen.

Kulturhistoriskt värde i miljön som helhet Området kring Strandvik är präglad av det sena 1800-talets industrisamhälle. Här finns inom ett litet område flera olika typer av bebyggelse för skilda sociala grupper. Området berättar om brukssamhällets patriarkaliska uppbyggnad och byggnaderna speglar såväl sin tid som de sociala villkor som rådde i Gustavsberg.

Industrihistoriska- och socialhistoriska värden är centrala i brukssamhället Gustavsberg. Arbetarnas bostadsbebyggelse låg i framkant i jämförelse med andra brukssamhällen och Strandvik och de franska byggena är exempel på mer påkostad bebyggelse uppförd i den senaste arkitektoniska stilen för ledning och skickliga arbetare.

Tidstypisk byggnadsstil samt på orten skapade material ger arkitekturhistoriskt värde och stora lummiga trädgårdar kring husen samt vacker placering intill Farstaviken gör uppdelningen mellan bostadsområde och fabriksområde tydlig.

Källor

Arvidsson, Edla Sofia
Människor och hus i Gustavsberg, Gustavsberg 1990.

Arvidsson, Edla Sofia, Aspfors, Johan, Gullmert, Lena
Gustavsbergs porslinsfabrik – människor och miljöer, Gustavsberg 1997.

Aspfors, Johan
Gustavsbergs norra bruksgator – en riksintressant kulturmiljö i Värmdö kommun, Gustavsberg 2001

Bevarandeplan Gustavsberg 1982. Värmdö kommun.

Källman, Rolf
Skärgårdsbygd. Kulturhistoriska miljöer i Värmdö kommun. Stockholm 1987.

Kulturhistorisk klassificeringsskala av byggnader

Klass I

Byggnaden är av så stort värde att den inte bör utsättas för exteriöra förändringar. Byggnaden omfattas av plan- och bygglagens 8 kapitel 13 §

”särskild värdefulla” och får enligt denna paragraf inte förvanskas.

1. det inte möter något hinder enligt [2-8 §§](#) och
2. det kan ske på ett sätt som inte påtagligt skadar områdenas natur- och kulturvärden.

Klass II

Byggnaden har så betydande kulturhistoriska värden att den för framtiden bör bevaras och underhållas med stor varsamhet. Med varsamhet menas att i största utsträckning tillvarata husets befintliga kvaliteter och att inte göra större förändringar. Vissa förändringar är möjliga under förutsättning att stor hänsyn tas till byggnadens kulturhistoriska värden och karaktär. Även här är 8 kapitel 13 § tillämplig.

Klass III

Byggnaden är av positiv betydelse för miljön och kan genomgå förändring om hänsyn tas till byggnadens och omgivningens egenskaper och kvaliteter. Till denna kategori hör byggnader som helt eller delvis förlorat sin kulturhistoriska karaktär men som utgör historiska komplement till miljön, och där framtida förändringar kan innebära att karaktären återställs.

Lagar

Plan- och bygglagen:

2 kap 6 § Vid planläggning och i ärenden om bygglov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen.

Förvanskningförbudet:

8 kap 13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Varsamhetskravet:

8 kap 17 § Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Miljöbalken/Riksintressen:

4 kap 1 § De områden som anges i [2-8 §§](#) är, med hänsyn till de natur- och kulturvärden som finns i områdena, i sin helhet av riksintresse. Exploateringsföretag och andra ingrepp i miljön får komma till stånd endast om

Byggnader

Franska byggena (Nr 1, 2, 3 på kartan på sid 2)

förrådslänga. Längan är enkelt utförd med träpanel och gustavsbergstegel på taket.

Franska byggena uppfördes som bostadshus åt skickliga yrkesarbetare och ritades av Magnus Iseaus. Bostadskvarteret uppfördes vid Farstavikens norra strand med två hus på södra sidan om Gamla skärgårdsvägen och ett hus på den norra sidan om vägen. Det första huset som byggdes, nuvarande Ekedalsvägen 4, stod färdigt 1873 och kallades i bostadslistorna Östra franska bygget. I folkmun heter huset Fridhem och fungerade under sent 1800-tal och första tio åren under 1900-talet som samlingsplats för baptistförsamlingen. Nästa hus, nuvarande Ekedalsvägen 6, stod färdigt 1875 och fick namnet Västra franska bygget. Det tredje huset, nuvarande Gamla skärgårdsvägen 1, fick namnet Norra franska bygget och stod färdigt 1873. Det norra franska bygget fungerade under en period som polisstation och skiljer sig utseendemässigt ifrån de andra två genom att enbart ha raka fönstervalv och att entréfasaden fått byggnadsåret markerat med smidesjärn.

Att byggnaderna var avsedda för yrkesskicklig arbetskraft talar även de för tiden ovanligt rymliga lägenheterna och tillbakadragen placering i stora trädgårdar.

De franska byggena är uppförda i 1,5 och 2 våningar med den lägre huskroppen i vinkel. Fasaderna är klädda med rött tegel och på taket ligger gustavsbergstegel. Takteglet är antingen en- eller tvåkupigt med varierande färg från brunrött till grönt. Fönstren har två lufter med tre rutor i varje. Sadeltaken har flack lutning och har ett brett utsprång som vilar på profilsågade taktassar.

Samtliga hus har två skorstenar som vid byggtiden fick ett för Gustavsberg karaktäristiskt utseende med synligt gustavsbergstegel men har i modern tid blivit inklädda med plåt. Bjälklagen är isolerat med aska, benporslinskross och halm. Husen hade ursprungligen fem lägenheter vardera, två stycken om två rum och kök i bottenvåningen och tre enkelrum på övervåningen. Idag består husen av tre lägenheter vardera.

I liv med fastighetsgränsen åt söder står en

Förändringar

Byggnaderna har genomgått få förändringar exteriört sedan byggtiden.

Ekedalsvägen 4 (nr 1)

Entrédörrar har ersatts av dörrar av modern typ samt att entré fått nya trappor. Fastigheten har sin trädgård bevarad. Skorstenarna har blivit plåtinklädda.

Ekedalsvägen 6 (nr 2)

Entrédörrar har ersatts av dörrar av modern typ samt att entré fått nya trappor. Fastigheten har sin trädgård bevarad.

Gamla skärgårdsvägen 1 (nr 3)

Entrédörrar har ersatts av dörrar av modern typ. Fönster ersattes under 1990-talet med en typ utan spröjs samt med från originalet avvikande form. Gustavsbergsteglet på det bakre takfallet har blivit utbytt mot bandplåt medan det främre takfallet har sitt tegel i behåll i stort. Fastigheten har fått sin trädgård avskuren då Skärgårdsvägen breddades.

Kulturhistorisk klassificering och värdering

Franska byggena har för Gustavsberg en ovanlig utformning. Byggnaderna är en viktig pusselbit i förståelsen för brukssamhällets sociala åtaganden och betydande för Gustavsbergs karaktär. Franska byggena hör till de mer exklusiva bostadshusen som byggdes åt fabriken personal under den Odelbergiska epoken. Läget en bit från stranden markerar detta – de tar avstånd från fabriken på den motsatta stranden, men har samtidigt en vacker utsikt mot Farstaviken. Varje byggnad

omges av stora trädgårdar som förstärker den glesa bebyggelsebild. Husen efter Ekedalsvägen hör också till Gustavsbergs äldsta bevarade bebyggelse. Samtliga av Franska byggena faller under klass I – omistliga.

Karaktäriserande delar som inte får förvanskas om byggnaden ska behålla sitt kulturhistoriska värde

Volym

Material

Proportioner

Takkonstruktion/Typ (ej tillkommande takkupor/takfönster)

Fönster: Placering, utformning, storlek

Snickarglädje: Taktassar

Trädgårdarna

Förrådshuset samt jordkällare

Förslag på planbestämmelse

q – Byggnaden får inte rivras (Gäller både huvudbyggnader samt förrådsbyggnad)

q – Byggnad som omfattas av 8 kap 13 § PBL och får inte förvanskas. Utvändiga reparationer och underhållsåtgärder ska ske med traditionella material och metoder. (Gäller både huvudbyggnader samt förrådsbyggnad)

Brända tomten (mellan 2 och 4)

År 2002 brandskadades huvudbyggnaden på fastigheten och 2003 revs resterna. Byggnaden som brann var ett trähus från 1877 – av Värmdögatsmodell – men ombyggt 1948 av porslinsfabrikens chefsarkitekt Olof Thunström. Huset var det fjärde som uppfördes efter Ekedalsvägen. Vid ombyggnationen 1948 förenklades huset genom att panelen byttes ut och samtliga lövsågade detaljer plockades bort.

Riktlinjer för framtida bebyggelse

Det bostadshus som planeras på Brända tomten bör ha samma skala som den nedbrunna byggnaden. Detta för att inte bryta mot områdets byggnadstradition och bebyggelsebild.

Byggnaden bör också placeras på samma sätt, i öst-västlig riktning, med långsidan mot vattnet. Proportioner, färgsättning samt takform bör också följa brukstraditionen. Hänsyn skall också tas till befintlig trädgård.

Förslag på planbestämmelse

f – Ny byggnad ska utformas med särskild hänsyn till omgivningens särart. Ny byggnad ska till placering, karaktär och volym överensstämma med omgivningens karaktär.

Strandvik Nr 4

Den stora putsade villan uppfördes 1911 till Wilhelm och Hilma Odelbergs äldste son Axel Odelberg. Axel blev porslinsfabrikens tekniske chef efter faderns död och fram till försäljningen 1937 då familjen lämnade Gustavsberg. Vem som ritade huset är inte fastslaget men närstående släktingar till Axel menar att han ritat huset själv. Den kände stockholmsarkitekten Ferdinand Boberg har tillskrivits villan men ritningarna (som finns i Riksarkivets Gustavsbergssamling) saknar hans påskrift. Troligt är att Strandviks byggmästare tagit inspiration av det samtida Farsta udde, som ritades av Boberg. Utformningen på sjöfasadens två gavlar är enligt traditionen resultatet av att Axel Odelberg och hans fru inte kunde komma överens huruvida gavlarna skulle vara runda eller spetsiga.

Strandvik tjänade som tjänstemannamäss mellan 1939 och 1946. I slutet av 1950-talet byggdes

villan om och blev fabriken representationshus fram till mitten av 1980-talet. Exteriören förändrades i ringa grad, medan interiören förändrades radikalt. Fram till mitten av 1990-talet fungerade Strandvik som brukshotell. Idag har socialtjänsten verksamhet i byggnaden.

Byggnaden är uppförd i tre våningar med åt söder framdragna gavlar, den ena med välvt takfall och den andra med mansardtak. Mellan gavelpartierna finns veranda och balkong på samtliga plan. Byggnaden bär tydliga spår av jugend och nationalromantik, byggnadsstilar som var på modet under tidigt 1900-tal. Huskroppen är tung med kraftigt markerad takfot, typiska för jugendstilen medan fönstren är antingen av småspröjsad typ eller med småspröjsad överdel, typiska för den nationalromantiska eran. På taket ligger Gustavsbergstegel och skorstenarna är plåtinklädda. Ena gaveln har ett burspråk och en balkong med smidesräcke. Byggnaden omges av en stor trädgård med vattenkontakt.

Förändringar

Villan är i stort sett oförändrad exteriört sedan byggtiden 1911. I mitten av 1950-talet försvann de ”franska fönstren” liksom vinterträdgården och den långa muren mot vägen. Bottenvåningens mittparti har under 1950-talet fått perspektivfönster samt ny panel runt fönstret. Takfallet åt söder har fått två takfönster.

Kulturhistorisk klassificering och värdering

Strandvik uppfördes som bostadshus åt patron Odelbergs son Axel Odelberg. Villan placerades på en stor tomt, med utsikt över Farstaviken och fabriken. Den monumentala placeringen är viktig för förståelsen av den patriarkaliska uppdelningen av brukssamhället som varit rådande i Gustavsberg. Villan är i princip oförändrad exteriört sedan byggtiden och visar upp både tidstypiska stildrag samt kopplingar till lokala byggnadstraditioner. Strandvik faller under klass I – kulturhistoriskt omistlig.

Karaktäriserande delar som inte får förvanskas om byggnaden ska behålla sitt kulturhistoriska värde

Exteriör:

- Volym
- Monumental ställning

Proportioner

Material

Fönster: Placering, utformning, storlek
Takkonstruktion/Typ (tillkommande takkupor/ytterligare takfönster bör undvikas)

Interiör:

Dörrar

Golvlister

Öppna spisar

Golv (Parkettgolv)

Trappa (Huvudtrappa, Spiraltrappa)

Planlösning

Väggfast inredning

Förslag på planbestämmelse

q – Byggnaden får inte rivras

q – Byggnad som omfattas av 8 kap 13 § PBL och får inte förvanskas. Se karaktärsbeskrivningen

Reparationer och underhållsåtgärder ska ske med traditionella material och metoder.

Haga Nr 5

Gamla skärgårdsvägen 4

q – Byggnaden får inte rivras (gäller både huvudbyggnaden samt förrådsbyggnaden)
q – Byggnad som omfattas av 8 kap 13 § PBL och får inte förvanskas. Utvändiga reparationer och underhållsåtgärder ska ske med traditionella material och metoder. (Gäller både huvudbyggnaden och förrådsbyggnaden)

Solhem Nr 6

Huset Haga uppfördes 1878 efter samma modell som brukshuset längs Värmdögatan, ritade av Magnus Isaeus. Byggnaden fungerade som arbetarbostad åt flera familjer.

Huset är uppfört i 1 ½ våning med frontespis. Sadeltaket är belagt med gustavsbergstegel och skorstenarna är murade av detsamma.

Fasadpanelen är varierad, från stående panel i ett band under bottenvåningens fönster, liggande panel och sedan stående panel med dekorativt sågade spetsar på övre våningen. Fönsterfoder och vindskivor är dekorativt utformade.

I liv med fastighetsgränsen åt väster står en förrådslänga. Längan är enkelt utförd med träpanel och gustavsbergstegel på taket.

Förändringar

Arbetarbostaden är exteriört välbevarad. Skorstenarna har klätts in med plåt.

Kultuhistorisk klassificering och värdering

Haga uppfördes som flerbostadshus åt fabriken anställda. Huset har ett för Gustavsberg typiskt utseende och är i autentiskt skick. Arbetarbostäderna speglar arbetarnas villkor och är en viktig del i förståelsen av Gustavsberg. Haga är något svårare att förstå genom att byggnaden är ensamt placerad och saknar kontakten med övriga bruksgator.

Haga faller under klass II – kultuhistoriskt värdefull.

Karaktäriserande delar som inte får förvanskas om byggnaden ska behålla sitt kultuhistoriska värde

Volym

Material

Proportioner

Snickarglädje: Fönsterfoder, vindskivor, taktassar, panelutformning

Proportioner

Takkonstruktion/Typ (ej tillkommande takkupor/takfönster)

Fönster/Dörr: Placering, utformning, storlek

Förslag på planbestämmelse

Solhem uppfördes troligen under 1870-talet som bostad åt verkmästare Lutterman. Lutterman med familj flyttade ifrån huset någon gång innan 1905 då det hölls skola i Solhem medan om- och tillbyggnad pågick vid Ekedalsskolan.

Huset uppfördes i 1 ½ våning. En veranda med snickarglädje uppfördes på fasaden mot vägen. Även fönsterfoder och vindskivor hade snickarglädje. På taket låg gustavsbergstegel och skorstenarna var murade i detsamma. Fasaden hade liggande panel som delades upp på ett dekorativt sätt genom en bröstning i höjd med fönstren. Tomten var välskött och omgiven av ett spjalstaket med grind i nationalromantiskt maner.

Förändringar

Byggnaden genomgick kraftiga förändringar under mitten av 1900-talet. Samtliga fönster byttes ut mot funktionalistiska fönster utan spröjs och i annat format. Den spröda farstukvisten med snickarglädje ersattes med en kompakt mittutbyggnad i två våningar. Samtlig snickarglädje - foder, listverk och vindskivor avlägsnades och panelen byttes.

Spjalstaketet ersattes av ett metallstängsel med tillhörande järngrind.

Kultuhistorisk klassificering och värdering

Solhem uppfördes under den expansiva

odelbergiska eran men blev kraftigt förvanskad under 1950-talet. Detaljer som fortfarande visar på byggnadens ursprung är grunden i huggen sten, dekorsågade taktassar och gustavsbergstegel på taket och i den murade skorstenen.

Det är dock möjligt att återställa byggnaden till sitt ursprungliga utseende vilket ger den ett visst kulturhistoriskt värde.

Solhem klassas som klass III – ett visst kulturhistoriskt värde.

Karaktäriserande delar som inte får förvanskas om byggnaden ska behålla sitt kulturhistoriska värde

Grund

Taktassar

Skorstenar

Takmaterial

Ursprunglig volym

Förslag på planbestämmelse

k – Vid ändring ska hänsyn tas till byggnadens kulturhistoriska värden.

f – Ny byggnad ska utformas med särskild hänsyn till omgivningens särart.